MASCULINITAT I IMAGINARI CULTURAL

Masculinitats, imaginació i pràctiques culturals

Alfredo Ramos

Il·lustració de Lara Lars

En les últimes dècades la masculinitat s'ha convertit en una agenda de debat cada vegada més important, degut en gran part a les crítiques als models de masculinitat normativa que han desenvolupat en diferents parts del món els moviments feministes, els moviments pels drets civils o els moviments postcolonials. Però també que una part de l'extrema dreta ha fet de la reivindicació de la masculinitat la bandera de la seva defensa d'un ordre social amenaçat per aquests moviments (especialment pels feminismes). El debat sobre què fer amb la masculinitat, en aquest context de disputa, està donant lloc a postulats molt diferents.

En algunes ocasions es parla d'abolir la masculinitat. Una postura que parteix de l'existència d'una associació permanent entre masculinitat, violència i patriarcat. Aquesta és una aproximació essencialista que considera que cal abolir la masculinitat perquè és impossible reformar-la i que, a més, entén la masculinitat com un patrimoni exclusiu dels homes. En segon lloc, ens trobem amb altres aproximacions que entenen que els privilegis són l'àmbit essencial de discussió i que la culpa davant dels esmentats privilegis i davant de les pràctiques masculines, constitueix no només la lògica mobilitzadora (reconèixer la culpabilitat és el primer pas per reformar-se com a homes), sinó que es converteix en una forma d'identitat que agrupa els homes que tenen prou valentia per avançar en la deconstrucció de la seva masculinitat.

Aquesta perspectiva està íntimament vinculada a una altra que rescata un component essencial de la masculinitat normativa, la del subjecte masculí autosuficient, racional i calculador. Només aquest tipus de subjecte pot enfrontar-se a un procés de transformació social com el que implica transformar els rols i les relacions de gènere des d'una posició marcadament individual. Aquestes idees d'una essència inherent a la masculinitat, del subjecte autosuficient –gairebé guerrer– que pot enfrontar-se a si mateix i reconstruir-se individualment, o bé, la dels privilegis com el camp de tensió fonamental, són tres marcs que, curiosament, els corrents crítics de la masculinitat comparteixen amb l'argumentari de l'extrema dreta en la seva defensa de l'ordre masculí. En aquest article provarem de presentar algunes perspectives diferents de les anteriorment assenyalades.

Aquest text, que reconeix i té com a punt de partida que existeix una relació constitutiva entre la masculinitat normativa, el dividend patriarcal i diferents formes de violència (masclista, lgtbifòbica…), està inscrit dins del que han vingut en denominar els Estudis Crítics de la Masculinitat. En primer lloc, aquest corrent té com a premissa que no hi ha res d'essència en la masculinitat, sinó que es tracta d'una construcció social i que, com a tal, es transforma històricament i espacialment. A més, aquesta també canvia biogràficament, en la mesura que podem habitar i practicar formes de masculinitat diferents al llarg de les nostres vides. En segon lloc, hi ha nombroses formes de masculinitat, amb diferències i jerarquies entre aquestes, i també amb contradiccions internes, i és precisament en aquesta diversitat on s'amaguen les possibilitats de transformació. Davant d'aquesta diversitat, Jablonka ens convida a polititzar les masculinitats, "subvertint les masculinitats de dominació i fent proliferar les dissidents" [1]. En tercer lloc, transformar la masculinitat no és un esforç individual, sinó que requereix d'espais de discussió col·lectiva, d'espais polítics en els quals es discuteixi, amb tota la intensitat democràtica possible, sobre què fer amb un dels elements que condiciona els nostres modes de vida.

> Les polítiques contra la masculinitat hegemònica se centren més en la prevenció que en la imaginació i, per tant, estan més dedicades a descriure a aquests homes que no hauríem de ser que no pas a obrir espais per imaginar, proposar i oferir altres maneres possibles de ser homes

Una tasca col·lectiva com aquesta requereix pensar en elements mobilitzadors que, reconeixent la responsabilitat dels homes, superin una lògica estructurada entorn de la culpa per obrir espai a preguntes com què guanya el masculí en una societat caracteritzada per la justícia de gènere? Com podem ampliar l'enfocament per ocupar-nos de la creativitat, el desig i el plaer que poden donar-se mitjançant altres formes de masculinitat o en el mateix procés d'imaginar-les? Imaginació, precisament és el que més necessitem per respondre a preguntes com què significa això de guanyar?, quins béns implica?, com obrim la discussió a diferents subjectes que no siguin els habituals?, com mobilitzem el desig? Tanmateix, les polítiques o les pràctiques contra la masculinitat hegemònica comparteixen

el marc general de la política del nostre temps, més centrada en la prevenció que en la imaginació i, per tant, més dedicades a descriure a aquests homes que no hauríem de ser que en obrir espais per imaginar, proposar i oferir altres maneres possibles de ser homes.

Pràctiques artístiques per pensar les masculinitats

En aquesta necessitat de vincular imaginació amb la construcció d'espais de discussió col·lectiva, és on reivindiquem el lloc de determinades pràctiques artístiques. En primer lloc, perquè parlem de pràctiques a través de les quals es formen símbols i identitats que ens ajuden a construir i interpretar les nostres maneres de viure. En segon lloc, perquè s'han convertit en un àmbit especialment fèrtil per analitzar com es construeixen masculinitats normatives, hegemòniques o altres masculinitats que participen dels seus beneficis. És a dir, les pràctiques artístiques i culturals s'han conformat com un territori de crítica. Però, també alhora, ofereixen l'oportunitat de generar noves representacions de la masculinitat, de visibilitzar altres masculinitats, obrint, com diria Connell [2], "un sentit de la multiplicitat i de la possibilitat" [3]. Les pràctiques artístiques ens ofereixen diferents arenes per articular diferents sabers a l'hora d'analitzar i de desplegar narratives contrahegemòniques sobre els comportaments i actituds associades a la mateixa [4].

Finalment, el camp de les pràctiques artístiques i culturals ha estat especialment fecund no només per imaginar altres formes de masculinitat, sinó també per posar-les en pràctica. Les comunitats creades entorn de les cases de l'escena *Ballroom*, durant les dècades dels 80 i els 90, són exemples il·lustratius d'això últim. Dins d'aquestes comunitats, compostes fonamentalment per persones pertanyents a les comunitats afrodescendents o llatines i LGTBI, es creaven nous llinatges que anaven més enllà de la forma clàssica de família, formes de cura i solidaritat davant del VIH a les quals les esmentades persones no haguessin pogut accedir o, finalment, formes de transmissió de coneixements (des del ball a la salut) diferents i més accessibles que les que proporcionaven les institucions clàssiques [5].

Aquest article analitza com part d'aquestes qüestions es donen en tres iniciatives culturals realitzades per agents molt diversos i en contextos molt diferents (Finlàndia, Brasil, Bèlgica, Països Baixos o els Estats Units). Aquests projectes són *Construindo Masculinidades Outras* (Rio de Janeiro, Brasil), *The New Masculinities Festival* (Nova York, Estats Units) i *Re-defining Masculinities* (Finlandia, Bélgica y Países Bajos) [6]. El programa *Re-defining Masculinities* és una iniciativa de l'Institut de Cultura Finlandesa per al Benelux. Una iniciativa que neix arran de les preguntes que es donen dins d'un projecte sobre els reptes del feminisme promogut el 2018 per la mateixa institució: "què succeeix amb els homes?" El programa es desenvolupa entre 2019 i 2020 mitjançant un conjunt d'esdeveniments (performances, debats, activitats culturals) que se celebren a Brussel·les, Amsterdam i Hèlsinki. El Festival *New Masculinities* sorgeix el 2012 i celebra la seva vuitena edició el passat 2020. És un projecte de la companyia Man Question que ja desenvolupava tallers sobre masculinitats (basats en una metodologia teatral) anteriorment, però que troba que una plataforma d'exhibició com la que constitueix un festival pot ampliar l'accés als debats que es donen de manera més específica als tallers.

Construindo Masculinidades Outras és una iniciativa de l'Observatori de les Faveles i la productora d'art contemporani Automática, dins d'un projecte de cooperació internacional sobre Gènere i Cultures Globals d'Igualtat, coordinat per un equip d'investigació de la Universitat de Goldsmith i amb programes a diversos països. El cas que ens ocupa es desenvolupa a l'Elã (Escola Livre das Artes), una iniciativa pedagògica localitzada al Galpão Bela Maré, un espai de formació i exhibició per a artistes de les perifèries de Rio de Janeiro. *Construindo Masculinidades Outras* és una convocatòria de residència formativa per a artistes o col·lectius centrada en la temàtica de les masculinitats, juntament amb una exposició derivada del procés [7].

> Les pràctiques artístiques i culturals s'han conformat com un territori de crítica que ofereix l'oportunitat de generar noves representacions de la masculinitat; no només per imaginar-les, sinó també per posar-les en pràctica

Els noms d'aquestes tres iniciatives il·lustren una aproximació específica dins dels debats sobre què fer amb les masculinitats. Es juga per aquest caràcter de construcció social de la masculinitat i, per tant, per les possibilitats i necessitats d'intervenir sobre aquesta, de donar visibilitat i reconeixement a altres maneres d'habitar, imaginar i practicar la masculinitat. Tot això, vinculant aquest intent d'imaginar les masculinitats, entorn de projectes més amplis que busquen generar cultures de pau més equitatives, debats sobre un futur més inclusiu o noves possibilitats d'expressió de gènere. Però s'afegeix una mica més, la vinculació a una idea de drets coherent amb aquells corrents contrahegemòniques que ens conviden a pensar què existeix d'apropiable o accessible en la masculinitat, o com reescriure-la, fent de la masculinitat un àmbit segur.

El treball d'Halberstam respecte a les masculinitats femenines és fonamental dins d'aquesta línia, en plantejar-nos preguntes sobre com pot deixar de viure's la masculinitat com a estigma per poder ser una pràctica accessible i que es visqui amb orgull? O bé, com pot deixar de ser un privilegi exclusiu de determinats homes? [8]. No obstant això, de l'obra d'Halberstam ens interessa especialment la idea veure com les pràctiques de reescriptura de les masculinitats poden convertir-se en part del futur de les mateixes masculinitats. Aquesta idea de futur de les masculinitats podem pensar-la a través del suggeriment de Gleyce Heitor, coordinadora del programa pedagògic a *Construindo Masculinidades Outras*, que en respondre a la pregunta de si es tracta de construir altres masculinitats o de trencar amb la idea de masculinitats, ens assenyala que "el que està en joc és el dret a una manera específica de ser home, *el dret a una manera específica de performar el masculí* (…) la recerca de la possibilitat d'altres maneres de ser masculí".

Els tres projectes comparteixen la idea que l'esfera artística és especialment productiva per pensar en les masculinitats. Per què? Perquè les esmentades pràctiques es converteixen en un camp de discussió on s'obren possibilitats per tenir debats que poden resultar complexos ja sigui en l'àmbit personal com en el polític (per exemple, el de les associacions

entre feminismes i masculinitats), és a dir, perquè pot generar noves possibilitats polítiques. “La masculinitat pot ser molt dura. Hi ha molta violència en ella, sentiments molt forts… i part del codi de la masculinitat és que tu no experimentes aquests sentiments, de manera que existeix una ceguesa doble. Treballar aquestes qüestions mitjançant l’art genera una certa seguretat, una certa distorsió, de manera que la gent pugui experimentar coses que d’una altra manera podrien generar dificultats a nivell personal, amb la família o amistats. En aquest context, podem simplement mirar una obra de teatre, podem projectar la nostra imaginació respecte a alguns assumptes sensibles, tenir converses importants, però sense haver d’exposar-nos personalment”. Així descriu Michael Wilson, un dels fundadors del *New Masculinities Festival*, com l’art pot fer accessible una reflexió o un qüestionament de la masculinitat que en altres àmbits pot resultar difícil d’emprendre per part dels subjectes.

Malin Bergstrom, coordinadora del projecte *Re-defining Masculinities*, parla també de com a través de l’art pot produir-se un acostament dels homes a les preguntes crítiques sobre la masculinitat i, per tant, als feminismes. “L’àmbit artístic és un àmbit especialment fluid perquè es pugui greixar un diàleg entre feminismes i masculinitats. Jo entenc el feminisme des de la idea que els homes han d’estar activament implicats (…) A més considero que els homes poden treure profit d’això, ja que existeixen molts elements negatius de la masculinitat hegemònica a què podrien enfrontar-se (…) i l’art és un camp especialment creatiu per afavorir aquesta aproximació”.

> Som davant d’un problema estructural: la negociació de la masculinitat i la construcció d’altres maneres alternatives de ser homes només serà reeixida si és una feina col·lectiva, que impliqui activament al conjunt de la societat

Aquestes discussions que l’art facilita tenen, en els tres projectes, una dimensió col·lectiva. Es promouen debats i processos on, evidentment, la reflexió individual juga un paper important, però no és l’objectiu fonamental d’una discussió vinculada a què modes de vida i organització ens donem. “Hi ha determinades qüestions que es poden abordar de forma individual, però el realment important per a les comunitats és canviar les seves normes de manera col·lectiva” –diu Michel Wilson–. “A través de la performance, de l’art, etc. El conjunt d’una comunitat pot negociar sobre la seva idea de masculinitat de forma col·lectiva”. Això ens porta a una de les grans qüestions que travessen el camp de les masculinitats i que enfronta a diferents perspectives. Són políticament transformadors els discursos que posen en els mateixos homes la responsabilitat i, per tant, les solucions? Si som davant d’un problema estructural, la negociació de la masculinitat i la construcció d’altres maneres alternatives de ser homes només serà reeixida si és una feina col·lectiva, que impliqui activament al conjunt de la societat.

Sabers, temàtiques i públics per discutir masculinitats

Els tres projectes presentats en aquest text comparteixen una premissa: la masculinitat és un paraigua que permet abordar nombroses temàtiques com la salut mental, les cures, la violència o l'exclusió social. Però el rellevant en aquest cas és no només com s'aborden diferents aspectes, sinó com es desenvolupen aproximacions plurals al debat sobre les masculinitats, mobilitzant sabers i formes de participació diverses, implicant actors molt diferents i produint, per tant, una discussió o negociació col·lectiva entorn de la masculinitat.

En tractar-se d'una iniciativa que compta amb un programa formatiu, *Construindo Masculinidades Outras* és, dels tres projectes, el que presenta un ventall més complex de temàtiques treballades a partir de l'enfocament de les masculinitats [9]. La formació i els debats que es plantegen a la primera part del procés s'ocupen de qüestions com: de quina manera disputar les formes de representació del masculí, com alterar els cànons i les formes d'exclusió/ inclusió de determinats subjectes d'aquestes representacions; com relacionar els estudis de la masculinitat amb pràctiques interseccionals, quines poden ser les formes d'exclusió que genera l'art i quines serien les condicions de possibilitat de formes i estructures artístiques més democràtiques; com pensar les cures i la paternitat o com utilitzar el cos com un espai crític de les pràctiques artístiques per analitzar les masculinitats.

A més de la pluralitat de temàtiques, l'interessant d'aquests projectes és que aconsegueixen implicar a un conjunt molt variat d'actors a reflexionar sobre la masculinitat. Els sabers legítims a l'hora de discutir sobre les masculinitats s'amplien incorporant no només professionals de l'àmbit acadèmic o de les polítiques públiques, també altres de procedents del camp cultural (música, dansa, arts visuals, performance, cinema, moda o literatura) o a activistes de moviments queer, feministes o de masculinitats alternatives. Les tres iniciatives han plantejat diferents propostes respecte a com ampliar els públics del debat sobre les masculinitats i el projecte *New Masculinities Festival* té una aposta enormement interessant: treballar amb els interns de la presó de màxima seguretat Garner. Durant diverses edicions, es creaven i exhibien peces sobre masculinitat elaborades amb els interns del correccional. Una pràctica que no només incorpora el treball amb masculinitats amb un col·lectiu que en moltes ocasions està fora de les polítiques sobre masculinitat, sinó que també permet ampliar les audiències del festival a les famílies dels presos, diversificant els públics del procés.

A l'hora d'organitzar *Re-defining Masculinities*, les seves organitzadores es plantejaven que "no seria just promoure una discussió només sobre la base de la nostra perspectiva occidental sobre la temàtica" (M. Bergstrom), amb la qual cosa, la necessitat de descolonitzar els sabers i les audiències es feia especialment present. Gleyce Heitor, coordinadora del projecte brasiler, parla també de la importància d'incorporar les potencialitats de les pràctiques a les perifèries per pensar la crítica a les representacions de gènere i raça. "Hem d'abordar la qüestió de manera plural, però entenent que si les nocions opressores de masculinitat, descansen en el mateix problema estructural del

patriarcat, existeix un marc específic de l'expectativa de ser home, de ser mascle, que colpeja de manera directa a l'home perifèric al Brasil (...) el que s'espera en termes que aquest home perifèric, *favelat*, racialitzat, actuï al món a partir d'un registre de masculinitat molt específica, que és el registre de la virilitat, de la no-sensibilitat, de la irracionalitat i, inclusivament, l'expectativa d'aquest home com a home violent".

> La moda, com a sistema de gestió de l'aparença, és un àmbit especialment rellevant per a la construcció d'identitats i ha estat històricament una de les formes claus per performar masculinitats més hegemòniques, però també altres formes més complexes i diverses

Però d'entre aquestes iniciatives n'hi ha una que se'ns presenta especialment rellevant a l'hora d'ampliar l'espectre de temàtiques a debatre i de subjectes que poden participar d'aquests debats. Ens referim a l'aposta per la moda que fa el projecte *Re-defining Masculinities*. La moda, com a sistema de gestió de l'aparença, és un àmbit especialment rellevant per a la construcció d'identitats i ha estat històricament una de les formes claus per a performar masculinitats més hegemòniques, però també altres formes més complexes i diverses. Durant dècades, per no dir segles, la relació entre moda i masculinitat hegemònica s'ha denominat la *gran renúncia masculina* i ha estat vinculada a la seva associació a una forma de masculinitat sòbria, no feminitzada, no excessiva i, especialment, no debilitada per estar subjecta a l'efímer (permetent-se expressar una essència permanent) [10]. Tanmateix, la moda no està associada únicament a les formes més normatives de masculinitat. Ofereix diferents possibilitats per expressar altres tipus de masculinitat, altres relacions entre les maneres de practicar el masculí i el cos vestit.

Al terreny que ens ocupa, el de com implicar un conjunt de persones en la negociació col·lectiva de la masculinitat a través de maneres possibles de representar-la, la moda amplia sensiblement el públic que pot participar del debat. En primer lloc, perquè permet treballar amb població més jove, recollint debats que ja s'estan donant en la cultura popular i en determinades esferes del disseny. En segon lloc, perquè ens ofereix una oportunitat per canviar l'eix de la conversa amb aquests públics, per parlar dels problemes i les possibilitats de la masculinitat a través de qüestions com l'alegria, el desig, la pluralitat de les formes d'elegància i la bellesa.

REFERÈNCIES

1 — Jablonka, I. (2019) *Des hommes justes*. Paris: Seuil. 389.
2 — Connel, R. (2015) "Inscriptions au masculin" a Fabre, A. (ed.) *Chercher le garçon*. Val de Marne. MAC VAL, 170.

3 — Exemples com l'exposició Chercher le Garçon al MAC de Val de Marne (2015) o la recent Masculinities. Liberation through photography al Barbican Center (2020), o projectes artístics com The Mith of Men de Ahmed Polat, il·lustren les apostes recents en el camp de l'art per ampliar la caixa d'eines per interpretar i representar les masculinitats.
4 — Moura, T. i Cerdeira, L. (2021) Re-thinking gender, artivism and choices. Cultures of equality emerging from urban peripheries. *Frontiers in Sociology*, 6.
5 — Klitgård, M. (2019) Family Time Gone Awry: Vogue Houses and Queer Repro-Generationality at the Intersection(s) of Race and Sexuality. *Debate Feminista* 57: 108-133
6 — Per a la realització d'aquest text es va entrevistar a Michael Wilson (un dels fundadors del New Masculinities Festival), Gleyce Heitor (coordinadora del programa pedagògic de Construindo Masculinidades Outras) i Malin Bergstrom (coordinadora del projecte Re-defining Masculinities).
7 — Poden consultar-se vídeos i imatges de l'exposició al compte d'Instagram @galpaobelamare.
8 — Halberstam, J. (2008) *Masculinidad Femenina*. Barcelona: Egales.
9 — Gil, A. (2021) Launch: Free School of Arts- Escola Livre de Artes-Elã. Disponible en línia.
10 — Brajato, N. (2020) Queer(ing) tailoring: Walter Van Beirendonck and the glorious bastardization of the suit. *Critical Studies in Fashion & Beauty* 11 (1): 45-72.

Alfredo Ramos
Alfredo Ramos és Doctor en Ciències Polítiques per la Universitat Complutense de Madrid, amb una tesi sobre el salt d'escala de la democràcia participativa al Brasil. Ha estat investigador en projectes sobre ciutadania, polítiques culturals o innovació social a diverses universitats d'Espanya, Portugal, el Brasil i França. Actualment és un dels promotors del Laboratori de Pensament, Cultura i Gènere *Un Estudio Propio*. També ha estat col·laborador del projecte "Democracia Participativa" a la Facultat de Filosofia de la Universitat Federal de Minas Gerais (Brasil). Entre les seves publicacions destaquen "Democracia, Escala y Participación" (2014) i "Las Conferencias de Políticas Públicas en Brasil: hacia un sistema integrado de participación y deliberación" (2013).